

גורל ואמונה אצל יהודה בורלא

"כן... הנה בא האות... וכל רגשותיו אומרים לו: זאת היא... אבל בלבו עוד דבר-מה עומד וקובל... כן... אמת. מבטח רך וטוב, ואלה הפנים המביעים חנינה ונועם - איך רבים כמותם; וקול דבורה השוקט והמצלצל בחן... אמת. אבל... אין לאמר, שהיא יפה: גבות עיניה עבות מדי וצפופות הן מעל לאף, שחרחרת היא ונמוכה - והוא לא כך חשב... ואולי רק שמלתה הלבנה והצחה היא אשר לא תתאים כראוי לפניו הכהים קצת? בלבו מועקה - על מה יצר לו ככה? כאילו מי-שהוא נעלם מענה אוחו... למה לא יחליט ויאמר: לא. היא טובה, נעימה וחננית, אבל... לבי לא שלם... כן - יאמר כך... אך ירא הוא לחשוב כן... דומה, שלא ייטב לו, אם יגיד כך; חש הוא, שאינו יכול להגיד כזאת... הנה קול פנימי לוחש לו גם עתה: "זאת היא... היא האשה אשר הוכיח..."

אלה הן המחשבות המתרוצצות בלבו של דאוד חדד התרנגולן, לאחר שראה לראשונה את הנערה המיועדת לו, ליד קבר רחל אמנו. אמו של דאוד, מסעודה, כבר קלקלה לו שידוכין רבים, אולם הפעם, למרבה ההפתעה, הכלה מוצאת חן בעיניה, והיא מזרזת את הארוסין. אלא שלא בגלל מצות האם בלבד לוקח לו דאוד אשה שאינו אוהב אותה למן הרגע הראשון, אשה שהופכת אחר זמן קצר להיות "אשתו השנואה". הוא מרגיש כפיה פנימית, צו מגבוה המכריח אותו לבחור בה. היא "מזלו". לגבי האם קיים הסבר פסיכולוגי נאמן המבהיר את התנהגותה. האם, שצעקה באזני בנה, בבטלה אחד משידוכיו הקודמים: "האתן אותך לזו, שתקשור אותך אליה - ואת אמך תשליך מאחרי גבך? לא יקום ולא יהיה!" - אם זו מוכרתה לחוש, גם אם באופן בלתי מודע, כי נערה זו, רחל, לא תסכן לעולם את מעמדה של העם. אך דאוד עצמו - מהו שכופה עליו את ההר כגינית?

נישואיו של דאוד שני פנים להם: ההצלחה החיצונית וההרס הפנימי. רחל מביאה לו מזל, פשוטו כמשמעו. למן יום החתונה הוא מצליח בעסקיו, ומתרנגולן הופך הוא לשולחני עשיר, "רגל ברוכה" לה, ועסקיו מצליחים.

ודאוד מהרהר בינו לבין עצמו: "זו כוכבה זהב... מזלה של זו... ישתבח שמו... רק לעושר נוצרה - להראות עושר... זה ברור... ואולם - מעשי הבורא - שלא אטעם אני טעמה של שמחה שלמה... עושר בלי אהבה... כך עלה ברצונו..."

וכאשר מחליט דאוד לגרש את אשתו, מכה אותה ומתעלל בה, והודף אותה עם תינוקה בידיה מפתח ביתו - הוא ניחם במהרה על מעשיו ומשיבה אליו - משום שעסקיו באותה תקופה ירדו והפסיד ממון רב.

דאוד אינו מצליח להציק לאשתו בשוויון רוח. למרות גורלה הקשה תחת ידיו, סובל הוא לא פחות ממנה. מראה פניה בלבד מוציאו מכליו. ובכל זאת נשאר

הוא כבול אליה. כאשר הוא מחליט, לאחר שנים, לתת לאשתו גט, וכבר

מסדרים את הענין בבית-המשפט - נגנב מחנותו ארגז המתכת הכבד שבו שמור כל כספו. לאחר כמה ימי חרדה (ככל שדאוד מתעשר גוברת קמצנותו)¹

נמצא הארגז היקר - ודאוד נשבע שלא לחשוב עוד על גט, לעולם. ושוב

חולפות השנים, ודאוד החושש לחייו החולפים ללא הנאה ושמחה רוצה לקחת לו אשה שניה על אשתו. אשתו, השבורה ברוחה לגמרי, לאחר שנות סבל,

מסכימה לכך. אולם הבן הבכור, שבגר בינתיים, מאיים על האב (שהוא, אגב,

פחדן גדול, כפי שמעיר המספר את אזננו בנקודה זו), ואינו נוהן לו בשום

אופן לבצע את חפצו.

כך נשאר כואג^ה דאוד חדד קשור בכבלים לאשתו השנואה, המאוסה עליו

מבלי שידע מדוע; ורק בהגיעו לסף הזקנה, הוא מנסה להשלים, סוף סוף,

עם גורלו. "לא יהיו דברים וריבות... זה ביתי... ואת אשתי... ואת בתי..."

כך רצו מן השמים... אין איש יודע... אין יודע נכונה... " (ע' 179),

משמיע הוא את דבריו לבני ביתו התמהים, ודומה עליו שהוא מספיד את המת.

יהודה בורלא הוא סופר מן המתכונת הישנה. כלומר, קיים אצלו סיפור הבנוי על עלילה. הארוע החיצוני חשוב, ואין הספר ניזון מארועים פנימיים בלבד.

אך אין פירוש הדבר, כי אין אמת פסיכולוגית בדמויות הפועלות. דוקא

ב"אשתו השנואה" העלילה החיצונית מוגבלת ומשנית לעלילה הפנימית. זהו

סיפורו של אדם, שאינו יכול למצוא אושר בחייו. ומעניין: בורלא אינו מציג

את גיבורו בצורה סימפטית ומושכת את הלב. הוא מדגיש את תכונותיו

השליליות של דאוד: את קמצנותו, פחדנותו, עריצותו כלפי חלשים הימנו

וקשיחות לבו. למרות זאת, דאגת הקורא נתונה לדאוד אולי יותר מאשר

לאשתו האומללה, רחל-וידה. האשה נשארת לרוב ברקע. אין היא קובעת את

מהלך הדברים, אלא דאוד. ואין דאוד קובע את מהלך הדברים, אלא כלי משחק הוא בידי תאוותיו ורגשות לבו. דמותו של דאוד חדר איננה סטטית. היא מתפתחת בהמשך העלילה. ככל שגוברת אי שביעת רצונו בחיי הנישואין, גוברת קמצנותו וקשיחותו. דאוד הצעיר עורך צום ותפילה ליד הכותל המערבי, בחברת ח' חיים ששון, מנסה לטהר את לבו, למען ירחמו עליו מן השמים: ואילו כואג'ה דאוד חדר, השולחני העשיר בגיל העמידה, מסרב לתת ממון מעט לאותו ח' חיים, שיצא שבור ורצוץ וחסר כל מן הכלא התורכי אחר שבע-עשרה שנות עינויים. עניין הממון ועניין האשה אחוזים זה בזה: ככל שגוברת בלב דאוד המועקה, כאשר אינו יכול לשאת את אשתו, כך הולך הוא ומתעשר. ככל שהוא מתעשר, הוא מתקשר יותר ויותר לכספו. משום שאינו יכול להשלים עם ביתו כבית קבע, אינו מוציא כסף על הידורו ושיפוצו, וחי כקמצן השומר על זהבו. ככל שחרד הוא יותר לכספו, גוברת אמונתו כי אשתו היא היא המביאה לו מזל בענין זה, וכי בלעדיה יאבד כל עשרו. כך הוא נקשר לאשתו יותר ויותר בקשר שאינו קשר אהבה; קשר טמא מעיקרו. כאילו מדדו לו מן השמים במידה הראויה לו: רבות שאל ליחסים אנושיים תקינים – אולם כל שזכה לו היה הון הולך ומתרבה.

ספר מורכב הרבה יותר מ"אשתו השנואה" הוא "עלילות עקביה"⁽²⁾. ב"אשתו השנואה" תאר המחבר פרשת חיים מיוחדת, הסובבת כולה על ציר אחד: חיי נישואין שלא עלו יפה. ב"עלילות עקביה" רחב הרקע הרבה יותר – אם כי פרשת חיי נישואין אומללים נרקמת גם כאן. הרקע רחב – העיר ברוסה, הרי אנטוליה, ירושלים בתחילת המאה; רקע המתמזג היטב עם התפתחותו ותולדותיו של עקביה. העיר ברוסה עם סדריה הקבועים המעיקה על הנער הנחשב לכבד תפישה; ההרים הגבוהים והנוף הפראי של אנטוליה, בהם מתפתח העלם הצעיר גיבור ורב כוח, החש בקול האלוהים הקורא לו מן ההוד שמסביב; וירושלים המצומקה, המסואבת והמדוכאה, ירושלים-של-גלות, בה הולך עקביה ומשתכנע כי האל הסב את פניו מצרתו של העם ואף מצרתו הפרטית שלו, של עקביה. עקביה, בניגוד לדאוד, הוא דמות חיובית. בשל כך אף הופך מאבקו בגורל לטראגי יותר ובעל משמעות עמוקה יותר ממאבקו של דאוד, שאולי קיבל מן הגורל את המגיע לו. עקביה הוא דמות בולטת בין דמויותיו של בורלא. אדם תמים וטהור לב, שאינו יכול להשלים עם העוול הקיים בעולם, ומאבד את עולמו בשל כך. כוחו הגופני הוא עצום; ברור שרצה המחבר לעורר אסוסיאציה עם שמשון הגיבור – תמים, חזק, ובעל תאוה. מבחינה חיצונית אין לומר שעקביה מושך בצורתו:

"ואמת, היה בדמותו של עקביה מה להסתכל. ראשון לסימני פניו היה צבע שערו. כל דיוקנו היה טבוע חותם אדום. זקן אדום, צפוף, רחב במקצת, שטיפס ועלה עד סמוך לעיניו ממש והיה דומה לאלומת נאור-נחושת דקים, נוצצים. גבות עיניו, מאותו צבע, מלאות, סבוכות, שומרות על עינים קטנות לוחטות, שנראות תדיר כמביטות ברוגז. מצחו ישר, צר, כחשוך-נחושת מועמה, מתוח מן הפאה אל הפאה וחרף אחד חקוק באמצעו. אפו קטן, מרוחב, ושפתו התחתונה משורבבת קצת למטה. וכשגילה לעיתים את ראשו, נראתה גלגולת לא גדולה, מוארכת במקצת, בלורית אדומה גדולה וצפופה מעטירה אותה והיא נתונה בצואר איתן רחב. והיה משער הרואה, כאילו חלה בגלגולת זו מעין טעות, כאילו לכתחילה היה עשוי ראש זה לתתו על כתפי חיה אחת מחיתו-יער - אלא משום מה, נמלך הבורא, שפרו במקצת ונתנו על כתפיו של עקביה קורדובירו." (ע' 210).

אכן, אין זה דיוקן של אדוניס. ואם כבר נכנסנו לתחום המיתולוגיה היוונית - אם אין דמיון לאדוניס, הרי דמיון לארס ישנו - אף הוא בלתי מהוקצע, מכוער למראה, מגושם, ושער ראשו וזקנו העבות אדומים. אלא שמראהו הגם של עקביה אינו אלא מסוה לנפש עדינה ותמימה. מכמה בחינות הרי עקביה אינו אלא נער מגודל, נער המסרב להתבגר - כלומר, מסרב להשלים עם המציאות כמות שהיא.

שניים הם המשברים העוברים על עקביה, ושניהם אחוזים זה בזה. הוא מאבד את האשה שהוא אוהב - והוא מאבד את האמונה באלוהים, באל שהיה רואה ללבבו ומדבר אליו מתוך ההרים והמרחב שמסביב. אולם הוא אינו נכנע לגולרו, וממשיך להיאבק. למעשה, שתים הן הנשים שאהב עקביה, אך שתיהן מתמזגות בדמיונו לאחת. דיאמנטי, בשל הדמיון החיצוני, אינה בעיניו אלא התגלמות מחדש של אנהיט היפה. למן הרגע הראשון מוכרח הוא לאהוב אותה, בשל דמיון זה, כשם שהתאהב באנהיט ממבט ראשון.

צינו את המומנט הפסיכולוגי שב"אשתו השנואה". בעלילות עקביה ניכר הוא עוד יותר. תגובתו של עקביה לעזיבתה של אנהיט, הלך מחשבותיו, הולמים אדם מיוחד זה שלקח על עצמו הסופר לתארו. רבים הם האנשים, אשר נכזבה אהבתם הראשונה - אולם לא סבלו של עקביה כסבלם של האחרים. שנים רבות, כל שנות בחרותו, נדד עקביה ממקום למקום, כשכלי מלאכתו על גבו וקול אלוהים בלבו. עד מקומה של אנהיט נדד - ושם עמד. הוא חש, כי

מלמעלה כווננו את צעדיו, שימצא את אנהיט. וכאשר אנהיט נישאה לאחר, בפקודת הוריה, נכזבה לא רק אהבתו של עקביה. גם הקול הפנימי שבו מתבדה, ודומה עליו כאילו אלוהים עצמו הוליכו שולל. מבחינה פסיכולוגית, טוב מאוד גם תאורו של ה"חכם", אליו מוביל אביו את עקביה, לרפאו מן המרה השחורה שקפצה עליו. החכם, שמעון עקנין, בא מעיר הקודש ירושלים, אך הטומאה שוכנת בלבו. ברצונו לזכות ברווח הגון, הוא שם לו למטרה להסיר את המרה השחורה מנפשו של עקביה ולשדך אותו במהירות האפשרית. לשם כך הוא אוהז במספר תחבולות: כדי לגרות את עקביה ולקרבו אצל רעיון הנישואין הוא משיג את תמונתה של אנהיט, אשר עקביה שוב לא קיווה לראותה בעולם זה. לאחר שהטיל החכם מבוכה מחודשת בלב עקביה, לא נותר לו אלא לשכנעו שלא אנהיט היתה מזלו, ושעליו לבחור באחרת. והוא מסביר לו, כי אך רעיון הבל הוא לחשוב, שאלוהים עצמו כוון את צעדיו בנדודיו – אכן, הבל הוא לחשוב שקיימת השגחה פרטית בכלל. ועקביה, שעמד בגבורה רבה נגד אנשים רעים וחטאים, והתגבר עד כה על כל הסכנות שנקרו לו בדרכו – אינו יכול לעמוד כנגד ערמתו של החכם. גבורתו של עקביה עומדת לו כנגד אריות, אך לא כנגד שועלים. הארס, שמטיל ח' שמעון עקנין בנשמתו, נשאר בו ומפעפע בו. לאחר כל זאת מוצא החכם בחורה, שזיאה, כביכול, "מזלו" של עקביה, והם נישאים לשמחת ההורים והמשפחה. כאן יש כמובן שימוש לרעה ב"מזל" ו"גורל". במקרה זה היה המזל לא מה שהוא שנקבע מלמעלה, אלא בשרירות לבו של אדם קל דעת המחפש רווחים וממון, והמשתמש, לטובתו, באמונות הבל נפוצות. הדיבורים, במקום זה, על "מזלו" של עקביה, אינם אלא דיבורים ריקים, כמו למשל הדברים על מזלה של לונה, בסיפור הנקרא בשם זה, כאשר משדכים אותה אל מולא עובדיה עטליון. במקרים אלה הרי זו רק מטבע לשונית שחוקה, קונבנציה חברתית. אך יש שהמושגים "מזל" ו"גורל" נאמנים לא רק על הדמויות הפועלות, אלא אף על המחבר עצמו. ב"אשתו השנואה", מקבלת העובדה, שהאשה היעודה לדאוד היא מזלו מן השמים, מובן לגמרי אחר. ללה, בסיפור "בכלימות", מפחדת פחד כה רב מן המזל, עד שאינה יכולה לחיות כאדם נורמלי. ובחשבה דווקא להילחם בגורל, מביאה היא אסון על עצמה. עקביה נשבר ברוחו משום שדומה עליו, לאחר שנות אמונה עזה ותמימה, כי אין עין צופיה וגורל מיוחד מנוי לכל אדם ואדם. ואילו כל המאמינים בגורל בעצם אינם מצפים הימנו לטוב. שמות כמה מן הספרים מבטאים זאת, כגון "בלי כוכב" ו"נפתולי אדם".

הספר "נפתולי אדם"⁽³⁾ יש בו מעין השלמה ל"עלילות עקביה". בשני הספרים גם יחד דמות הגיבור המרכזי מאבדת את האמונה באלוהים בשל משבר עמוק בחייה. אמנם שונה רחמו בטבעו מאוד מעקביה. האור המיוחד, הנסוך על דמותו של עקביה התמים והגיבור, אינו נסוך על רחמו. ועוד: למרות שרחמו סובל הרבה יותר מעקביה מבחינה פיזית, הרי יסוריו של עקביה נוגעים בנו יותר. וזאת, משום שיסוריו של רחמו מכוונים אך לעצמו, ואילו עקביה סובל א: סבלם של כולם. רחמו החמרן והנהנתן מאבד, בשל אכזריותם של בני אדם, את מאור עיניו; ואולם עקביה מאבד את מאור נשמתו. ואם בכל זאת אמרנו, כי שני הספרים, מבחינה מסויימת, משלימים האחד את השני, הרי טענו כך באשר "נפתולי אדם" פותח לכאורה בנקודה ש"עלילות עקביה" מסיים בה. בסיום "עלילות עקביה", לאחר שראה עקביה את דיאמנטי האהובה חסרת מזור בבית חולי רוח, הוא מכריז:

" --- יוצא אני מרשותך, יושב שמים, מרשותך ומרשות בריות
שלך אני יוצא. לא מכם ולא מתורתכם, לא מטובכם ולא מרעתכם.
עקביה אני! חי אני! אדם בן-חורין!" (ע' 310).

לאחר הכרזתו זו נעלם הוא, וכמעט על דרך האגדה מסיים הסופר – "ועד היום
הזה לא חזר".

כיצד ימשיך עקביה לחיות לאחר שהוציא עצמו מרשותו של בורא עולם – אין
אנו יודעים; ולו היה הסופר מנסה לכתוב ולספר על כך, היה אך מחליש את
רושם הספר. ואילו את רחמו אנו רואים לראשונה כגבר נאה בן חמישים, אשר
עבר לפני שנים רבות משבר של אבדן אמונה, ובחר בחיי אפיקוראי. למרות
היותו עוור, יודע הוא להפיק את מלוא ההנאה מן החיים. וכך פותח המחבר
את ספרו:

סני-נהור – והוא כמו מהלך כל הימים בדרכים זרועות אור וגיל.
דומה כאומר להפוך את קללת חייו לברכה. לא הפנה העגומה של
נטול אור-עינים, לא בדידות האומלל בגורלו ולא דומית היגון של
אדם אשר חשך עולמו בעדו – לא אלה מנת חלקו. ונהפוך הוא:
בראש חוצות מושבו, בחברת רעים, עליזי-חיים ואוהבי-בטלה.
יסוד הטרגדיה בחיי שני הגיבורים נעוץ בסיפור אהבה. אך אצל רחמו הפגעים
חיצוניים. קרובי בעלה המגורש של שפיקה אהובתו פוגעים בו וגוזלים את
מאור עיניו, ואילו קרובי אשתו שלו פוגעים בשפיקה וגורמים, אם גם
בעקיפין, למוחה. גם בסיפורו של עקביה יש אסונות הבאים מן החוץ, אולם

עיקר המכשולים טמונים באפים של הגיבורים עצמם. אף אלמלא ההערבו הוריה של אנהיט והשיאווה לאחר, ספק גדול אם הנערה הארמנית הנוצרית היתה מסכימה להתגייר – שעה ששפיקה המוסלמית מסכימה להתקרב לאהובה בדרך זו ללא כל פקפוקים. אגב, המוטיב של אהוב או אהובה מבני עם זר חוזר פעמים הרבה ביצירתו של בורלא. (מן הדוגמאות הידועות – בת-ציון). אך נחזור לתולדותיו של עקביה: כאשר הוא פוגש בהתגלמות שניה של אנהיט, בדיאמנטי, שהיא יהודיה, הרי הוא עצמו כבר נשוי ואב לילדים וכן גם דיאמנטי נשואה. לא דיאמנטי ולא עקביה היו מעלים על הדעת לעזוב את בני זוגם. נוסף על כך, אכולה דיאמנטי בצער פנימי: היא עקרה. לבסוף היא יוצאת מדעתה. האשה השקטה והצנועה יוצאת לרחוב כשכרים על בטנה ומכריזה שהיא עומדת ללדת את המשיח. אכן, כבר ציינו את האמת הפסיכולוגית ביסודן של דמויות הספר. שגעונה של דיאמנטי אינו ניתן לריפוי. אף שפיקה יוצאת מדעתה, לאחר האסון הבא על רחמו. אולם היא נרפאה כמעט כליל, ואלמלא המשפחות המפרידות היתה מתנחמת וחיה באושר גם עם רחמו העוור.

הן רחמו והן עקביה נתקלים באכזבתם בדמות חכם רופא נפשו, המנסה להשפיע עליהם בדרך זו או אחרת. עקביה מנסה למצוא מרפא לנפשו אצל ח' שמעון עקנין; הסם, שהוא מקבל מדבריו של זה, הוא סם מות. רחמו מופל לידים שונות בתכלית: שייך עבדול כארם אל טוניסי הוא אדם חכם ונעים, הדורש את טובתו של רחמו. לא הממון, אלא שלום חוליו הוא העיקר בעיניו. אמנם, גם השייך, כמו שמעון עקנין, אינו מאמין בהשגחה פרטית. אך תורתו אינה תורת יאוש; היא תורת השלמה. עקביה נואש לאחר השיחות עם החכם. רחמו נרגע ומתנחם לאחר השיחות עם השייך. ח' שמעון עקנין מטיף לחיים ללא מוסר, ללא התחשבות בזולת. היות והאל אינו דואג לברואיו, חייבים אלה לדאוג היטב לעצמם. שונה בתכלית משנתו של השייך. גם הוא אינו מאמין בהשגחה פרטית. אך המסקנות שלו אחרות.

אלהי-האדם – קטן הוא, ואלהי-הנצח – עצום. דע, אחי: אלוה-האדם השכיח את לב האדם מן האדם ויקשרנו אליו... אך אלוה-הנצח, להיפך, יקשר את לב האדם לאדם, כי הוא, האדם, הוא הזקוק להסד ולרחמים. עד עתה עבדת את אלהי-האדם – ואת האדם שכחת... עתה, בדעתך את אל הנצח, תשכח את אלהי-האדם ותעבוד את האדם. זאת האמת הגדולה – אשר ילמדוה בני האדם ביום מן הימים...

עם זאת, הרי דמותו של ח' שמעון מתקבלת יותר על דעתנו. "עלילות עקביה" כיצירת אמנות עולה על "נפתולי אדם". גם הצורה החיצונית של הספר האחרון, סיפור בתוך מסגרת, נראית לנו כיום כמיושנה במקצת. רבים מגיבוריו של יהודה בורלא מגיעים לידי משבר באמונתם. הגורל האכזרי מתאנה להם, ועיניהם נפתחות לראות את העוול והסבל שבעולם. ועדין פיהם פתוח בשאלה – מדוע ועל מה? כדרך אנשים תמימים ובלתי מלומדים, הדורשים תשובה לכל שאלה.

אוקטובר, 1961

הערות לגורל ואמונה אצל יהודה בורלא

1. אשתו השנואה, מאת יהודה בורלא, הוצאת עם עובד 1959, עמ' 11-12.
2. עלילות עקביה, מאת יהודה בורלא, 1939.
3. נפתולי אדם, מאת יהודה בורלא, 1951.